

Ziņojums par sazvērestības teorijām tiešsaistes vidē un dezinformācijas apkarošanas ekosistēmu Igaunijā un Latvijā

Mari-Līsa Madisone (Mari-Liis Madisson) un Tatjana Menise

Licencēšanas informācija

Atvērta piekļuve. Dažas tiesības aizsargātas.

Kā šī darba izdevējs, REDACT vēlas veicināt mūsu darbu pēc iespējas plašāku pieejamību, vienlaikus saglabājot autortiesības. Tāpēc mums ir atvērta piekļuves politika, kas ikvienam ļauj bez maksas piekļūt mūsu saturam tiešsaistē. Ikviens drīkst lejupielādēt, saglabāt, atskaņot vai izplatīt šo darbu jebkurā formātā, tostarp tulkojumā, bez rakstiskas atļaujas. Tas ir pakļauts Creative Commons By Share Alike licences nosacījumiem. Galvenie nosacījumi:

- jānorāda atsauce uz REDACT un autoru(-iem), kā arī mūsu tīmekļa vietni:
www.redactproject.sites.er.kcl.ac.uk
- ja izmantojat mūsu darbu, rezultāti jāizplata ar līdzīgu licenci.

Pilns licences teksts pieejams šeit

<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Dizainu veidojis Jūliuss Haferkorns (Julius Haferkorn)

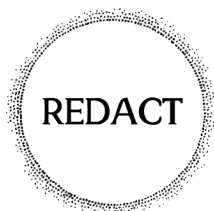
Izdevējinformācija

Izdevis REDACT, 2025. gada novembrī

© REDACT. Dažas tiesības aizsargātas.

www.redactproject.sites.er.kcl.ac.uk

REDACT projektu atbalsta “CHANSE ERA-NET Co-fund” programma, kas ir saņēmusi finansējumu no Eiropas Savienības pētniecības un inovāciju programmas “Apvārsnis 2020” saskaņā ar grantu līgumu Nr. 101004509. Pētījumu par Igauniju un Latviju finansē Igaunijas Pētniecības padome.

ETAG

Funded by
the European Union

Satura rādītājs

Darba ziņojuma kopsavilkums	4
1. Sazvērestības teoriju vēsture un konteksts Igaunijā un Latvijā	6
2. Igaunijas un Latvijas tiešsaistes vide un konspiratīvā tiešsaistes vide	7
3. Gadījuma izpēte: “Lielās aizvietošanas” sazvērestības teorijas Igaunijā un Latvijā	8
4. Gadījuma izpēte: romāns “1984”	10
5. Gadījuma izpēte: mankurts	11
6. Dezinformācijas apkarošanas joma Igaunijā un Latvijā	12
7. Paplašinātie galvenie pētījuma rezultāti	13
8. Paplašinātās rekomendācijas	15
Atsauces	16

Darba ziņojuma kopsavilkums

REDACT projekta kopsavilkums

REDACT projektā analizēts, kā digitalizācija veido sazvērestības teoriju formu, saturu un sekas, tostarp tiešsaistes socialitāti un bezaistes darbību un ietekmi. Tā vietā, lai digitalizāciju uzskatītu par procesu ar universāliem rezultātiem, vai sazvērestības teorijas par vienādām telpā un laikā, REDACT projektā aplūkotas tiešsaistes sazvērestības teorijas un dezinformācijas apkarošanas organizācijas atsevišķās Eiropas valstīs. Projektā piedalījās 14 pētnieki, kuri analizēja datus no Rietumeiropas, Centrāleiropas, Baltijas valstīm un Balkāniem.

Metodoloģija

Izmantojot atslēgvārdus no dažādām sazvērestības teoriju tēmām, projektā tika apkopoti 6 miljoni ierakstu no *Twitter/X*, *Facebook*, *Instagram* un *Telegram* laika posmā no 2019. līdz 2024. gadam. Pētnieki datu kopu analīzei izmantoja digitālo metožu un rūpīgas izlasīšanas stratēģiju kombināciju. Katra reģionālā komanda veica arī etnogrāfiskas intervijas ar galvenajiem dezinformācijas apkarošanas organizāciju dalībniekiem visā Eiropā. Visu šo metožu un rezultātu izvērtēšanā tika ņemti vērā politiskie, sociālie un ekonomiskie konteksti.

Par autoriem

Pētniece Mari-Līsa Madisone (Tartu Universitāte) jau piecpadsmit gadus pēta sazvērestības teorijas. Viņa ir līdzautore divām monogrāfijām par šo tēmu un regulāri iesaistās publiskās diskusijās plašsaziņas līdzekļos. Pētniece Tatjana Menise (Tartu Universitāte) sākotnēji strādājusi ar līdzdalības kultūru, bet pēdējos trīs gadus pievērsusies digitālajām humanitārajām zinātnēm un sazvērestības teoriju pētniecībai. Abas pētnieces aktīvi piedalās zinātniskajās diskusijās.

Galvenie pētījuma rezultāti

- **Igaunijā un Latvijā sazvērestības teorijas sakņojas okupācijas pieredzē un traumās:** nacisma un padomju propaganda, uzraudzība un represijas radīja ilgstošas aizdomas un antisemītisku grēkāžu meklēšanu.
- **Pēc 1991. gada notikušie satricinājumi joprojām veido Baltijas valstu sazvērestības teorijas:** straujas reformas, privatizācija, stingras prasības par iestāšanos ES/NATO un taupības politika veicināja ilgstošas aizdomas par slēptu eliti un ārvalstu kontroli.
- **Pandēmija un karš sapludināja Baltijas valstu sazvērestības teoriju ekosistēmas:** Covid-19 apvienoja alternatīvās medicīnas tīklus, populistus un prokremliskos aktīvistus.
- **Baltijas valstu krieviski runājošās kopienas uztur atšķirīgus, tomēr savstarpēji saistītus sazvērestības teoriju diskursus:** to pamatā ir Kremļa propagandētie naratīvi un tie pauž marginalizācijas pieredzi, kā arī pārklājas ar Baltijas labējā spārna sazvērestības teorijām, kas attēlo liberāli globālistisko eliti, kura cenšas uzspiest totalitāru kārtību.
- **“Lielās aizvietošanas” teorijas Baltijā ir marginālas, bet lokāli veidotas:** tās ir saistītas ne tik daudz ar musulmaņu imigrāciju, cik ar bažām par demogrāfisko lejupslīdi, kultūras eroziju un no ārpuses uzspiestajām vērtībām.

- **Starpjautājumu sazvērestība:** pandēmijas laikmeta diskursi izpletās līdz klimata un drošības skepticisma virzieniem, brīdinot par slēptas kontroles sabiedrību, kas tiek veidota zem kara Ukrainā un mākslīgā intelekta (MI) revolūcijas aizsega.
- **Orvela tropi pastiprina sazvērestības ietvaru:** atsauces uz romānu “1984” rezonē ar atmiņām par padomju represijām, nodrošinot spēcīgus kultūras līdzekļus, kas leģitimizē neuzticēšanos un apvieno atšķirīgas sūdzības totalitāro draudu naratīvos.
- **Mankurta tropi rada ietvaru kultūras iznīcībai:** krievu valodas sazvērestības teoriju diskursi attēlo integrācijas un drošības politikas kā “mankurtizāciju” – atmiņas vardarbīgu izdzēšanu –, pozicionējot Krieviju kā glābēju un ietērpjot Kremļa vadīto ārējo informācijas manipulāciju un iejaukšanos (FIMI) alegoriskā formā.
- **Cīņa pret dezinformāciju sastop savas robežas sazvērestības priekšā:** praktiķi uzsver, ka sazvērestības teorijas darbojas kā interpretatīvas pasaules uzskatu sistēmas, kas absorbē atspēkošanu, padarot tās grūtāk apkarojamas nekā atsevišķas nepatiesības.
- **Baltijas dezinformācijas apkarošanas joma ir aktīva, bet ievainojama:** valdības un nevaldības organizāciju (NVO) iniciatīvas ir labi attīstītas, tomēr tās noslogo vajāšana, izdegšana un nestabils finansējums.

Rekomendācijas

1. **Kontekstspecifisku pieeju izstrāde:** dezinformācijas apkarošanas pasākumu pielāgošana okupāciju vēsturiskajai pieredzei, mazo valodu plašsaziņas līdzekļu videi, krieviski runājošām minoritātēm un ģeopolitiskajiem spiedieniem.
2. **Strukturālo cēloņu risināšana:** sazvērestības teorijas rezonē ar uztvertiem satricinājumiem, korupciju un elites atsvešināšanos no parastajiem iedzīvotājiem; šo pamatcēloņu novēršana ir efektīvāka nekā virspusējo izpausmju ārstēšana.
3. **Sazvērestības teoriju nošķiršana no citām dezinformācijas formām:** tās funkcionē kā interpretatīvie ietvari, kuriem pievienojas identitātes un pasaules uzskati, pretojoties atspēkošanai un absorbējot pretargumentus.
4. **Emocionālās un kultūras kompetences stiprināšana sazvērestības teoriju analīzei:** sazvērestības teoriju metaforas un alegorijas izmanto kultūras atmiņu, uzjunda spēcīgas emocijas un veido kolektīvo iztēli; šādi naratīvi prasa padziļinātu analīzi un informētas atbildes.
5. **Kultūras noturības pret FIMI veidošana:** stiprināt vietējos kultūras resursus un naratīvus, kas mazina uzņēmību pret Kremļa virzītām sazvērestības teorijām.
6. **Sazvērestības retorikas nenormalizēšana:** pretoties populistu centieniem iedzīvināt sazvērestības tropus galvenajā politikā.
7. **Ilgspējīga dezinformācijas apkarošanas darba nodrošināšana:** pāriet no nedroša, īstermiņa finansējuma uz ilgtermiņa, elastīgu atbalstu.
8. **Praktiķu aizsargāšana:** nodrošināt faktu pārbaudītājiem un žurnālistiem tiesisku aizsardzību, psihiskās veselības atbalstu un sabiedrisku atzinību.
9. **Kolektīvās pratības attīstīšana:** iet pāri vienkāršai faktu pārbaudei, veicinot pilsonisko un medijpratību kā kopīgu atbildību.
10. **Atbalsts ikdienas pretdiskursam:** novērtēt vietējās prakses, kas apstrīd sazvērestības teorijas un veicina konstruktīvu dialogu.

1. Savvērestības teoriju vēsture un konteksts Igaunijā un Latvijā

Igaunijā un Latvijā savvērestības teorijas galvenokārt veidojās 20. gadsimta autoritāro okupāciju apstākļos, kur propaganda, vardarbības cikli un uzraudzība iesakņoja ilgstošu aizdomīgumu. Nacistiskie un padomju režīmi iedēstīja Baltijas valstu kolektīvajā iztēlē savvērestības ietvarus, kuru kodolā mīta noturīgi antisemitiski naratīvi. Ebrejus attēloja kā neuzticamus, vainojot viņus vai nu boļševisma organizēšanā, vai arī slepenas globālās pārvaldības tieksmēs, un padarīja par grēkāžiem politisku un sociālu satricinājumu priekšā. Nacistiskā propaganda izmantoja šos apgalvojumus, lai leģitimizētu masveida vardarbību, kas noveda pie gandrīz pilnīgas ebreju kopienu iznīcināšanas abās valstīs. Padomju vara vēlāk izmantoja līdzīgus motīvus: “kosmopolīts bez saknēm” apsūdzēja galvenokārt ebreju intelektuāļus kalpošanā ārvalstu interesēm, bet safabricētā “Ārstu lieta” apgalvoja, ka ebreju ārsti plānojuši noindēt padomju vadītājus. Šādi ietvari nostiprināja valsts aizspriedumus, uzturēja autoritāro kontroli un novirzīja neapmierinātību no pašiem režīmiem.

Padomju laiki nostiprināja aizdomīgumu un interpretācijas modrības ieradumu. Režīma uzplaukums pats par sevi tika uzskatīts par savvērestību, bet ziņošana par līdzcilvēkiem un deportācijas padziļināja neuzticību. PSRS Valsts drošības komiteja (VDK) kļuva par galveno konspiratīvo tēlu, un tās reālā uzraudzības prakse tika pārvērsta mītos par gandrīz pilnīgu kontroli, baumām, sākot no slēptām noklausīšanās ierīcēm līdz visur esošiem informatoriem un pat slepeniem eksperimentiem ar nolaupītiem bērniem. Tajā pašā laikā propaganda veicināja sistēmiskus savvērestību naratīvus, piemēram, safabricēto “Dalesa plānu”, kas brīdināja par Rietumu savvērestību, kuras mērķis bija samaitāt padomju sabiedrību, izraisot morālo pagrimumu. Šie apstākļi veicināja nemitīgu slēptās nozīmes meklēšanu cenzētā diskursā, vardarbības un ierobežotās brīvības veidotu attieksmi, kas saglabājās vēl ilgi pēc neatkarības atjaunošanas.

Neatkarības atjaunošana 1991. gadā atnesa demokrātiju, tirgus reformas, integrāciju Rietumu institūcijās, kā arī dziļus satricinājumus. Plašās pārmaiņas 1990. un 2000. gados – valūtas reforma, masveida privatizācija, iestāšanās ES un NATO, kā arī 2008. gada stingrie taupības pasākumi – veicināja satraukumu, kas kļuva par pamatu jauniem savvērestības naratīviem. Noturīgas aizdomas tika vērstas pret tā dēvēto “uzvarētāju paaudzi” – politiķiem un uzņēmējiem, kurus bieži apsūdzēja par iepriekšēju sadarbību ar VDK vai slēptām saitēm ar Maskavu. 1994. gadā nogrimušais kruīza prāmis “MS Estonia”, kurā gāja bojā vairāk nekā 850 cilvēku, kļuva par vienu no reģiona noturīgākajām savvērestības teorijām, un spekulācijas par Kremļa atbalstītu sabotāžu vai slēptiem politiskiem motīviem regulāri parādījās.

2000. gadu sākumā oligarhu uzplaukums Latvijā, jo īpaši Aivara Lemberga gadījums, veicināja spekulācijas par slēptiem ietekmes tīkliem; pats Lembergs izvirzīja konspiratīvus apgalvojumus, ka Džordžs Soross caur NVO un politikas veidošanu cenšoties “sagrābt” Latviju. Igaunijā padomju režīma kritiķi Jūris Lina (*Jüri Lina*) un Tīts Madisons (*Tiit Madisson*) publicēja ar savvērestībām piesātinātas grāmatas, kurās vietējās bažas tika sasaistītas ar globālo Jaunās pasaules kārtības sistēmu, izmantojot antisemitiskus, pretmasoniskus un Illuminātu tropus. Digitālā vide šādu ideju izplatību vēl vairāk pastiprināja: tādas platformas kā 2009. gadā izveidotā *Vanglaplaneet* popularizēja globālo savvērestības kultūru, sākot no 11. septembra “patiesības” filmām līdz *Zeitgeist*¹ iedvesmotai elites kritikai.

Gan Igaunijā, gan Latvijā krieviski runājošās kopienas izveidoja savdabīgu konspiratīvo vidi, ko noteica to marginalizācija un Krievijas plašsaziņas līdzekļu ietekme. Plašu rezonansi guva naratīvi par to, ka PSRS ir nodota, ka dalība ES un NATO tika uzspiesta ar fiktīvu referendumu palīdzību vai ka Rietumu lielvalstis kontrolē Baltijas valstu politiku. Šie vietējie diskursi krustojās ar Kremļa propagandu, pastiprinot atstumtības un neuzticības sajūtu pret vietējām pašvaldībām.

Sākot ar 2010. gadu, sazvērēstības teorijas arvien ciešāk sasaistījās ar politiku. Igaunijā Konservatīvā tautas partija (EKRE) savā retorikā iekļāva sazvērēstības motīvus, piesaucot kultūras marksismu, “dziļo valsti” un “Lielo restartu”. Latvijā Nacionālā apvienība (NA) piekopa līdzīgas nostādnēs, īpaši attiecībā uz kultūras marksisma tēmu, tomēr izmantoja smalkāku mājienu politiku. Savukārt pandēmijas laikā jaunizveidotā partija “Latvija pirmajā vietā” (LPV) pauda sazvērēstības teorijas.

COVID-19 bija pagrieziena punkts, jo sociālie tīkli vienkopus apvienoja alternatīvās medicīnas aizstāvjus, labējā spārna populistus un prokremliskos spēkus kopīgos sazvērēstības teoriju tīklos. Protesti pret vakcīnām un COVID-19 izplatības ierobežošanas pasākumiem izpludināja robežu starp vietējām aizdomām un ārējo ietekmi, un tie paši kanāli drīz vien

popularizēja ar karu saistītus naratīvus, sākot ar iespējamām ASV vadītām bioloģiskajām laboratorijām Ukrainā un beidzot ar Putina kā pretinieka pret ļaunprātīgu globālistu kontroli attēlojumu. Jaunie kanāli pastiprināja šīs saiknes: Igaunijā *Eestieest.com* apkopoja vietējo konspiratīvo saturu kopā ar Krievijas avotiem, bet Latvijā tādi pārstāvji kā Aivis Vasiļevskis sapludināja pandēmijas skepticismu ar prokrievisku vēstījumu. Abās valstīs šīs platformas pārveidoja tādus jautājumus kā atmiņu politika un valodas reformas, pasniedzot tos kā saskaņotus uzbrukumus krievu identitātei.

Kopumā Baltijas sazvērēstības kultūra joprojām ir neviendabīga, jo vietēja pieredze mijiedarbojas ar globāliem tropiem un Kremļa dezinformāciju. Sazvērēstības teorijas ir kļuvušas arvien pamanāmākas populistiskajā politikā un alternatīvajos plašsaziņas līdzekļos.

2. Igaunijas un Latvijas tiešsaistes vide un konspiratīvā tiešsaistes vide

Gan Latviju, gan Igauniju² raksturo augsts interneta pieejamības līmenis un plaša iesaiste sociālajos tīklos. 2025. gada sākumā tiešsaistē bija aptuveni 1,26 miljoni cilvēku Igaunijā (93,2% iedzīvotāju) un 1,75 miljoni Latvijā (93,9%). Sociālo tīklu izmantošana bija tikpat izplatīta: Igaunijā bija 989 000 aktīvu sociālo tīklu identitāšu (73,1% iedzīvotāju), bet Latvijā – 1,41 miljons (75,6%). Igaunijā vadošā platforma bija YouTube, kas sasniedza 78% interneta lietotāju ar gandrīz vienmērīgu dzimumu sadalījumu, tai sekoja Facebook (56%), Instagram (38%), TikTok (31%) un X (21%). Latvijā savienojamības līmenis bija līdzīgs: YouTube sasniedza 81% interneta lietotāju, Facebook – 51%, Instagram – 40%, TikTok – 45%, un X – 21%.

Igaunijā uzticēšanās plašsaziņas līdzekļiem ir izteiktāk nostiprinājusies. *ERR (Eesti Rahvusringhääling)* ir visbiežāk minētais uzticamais avots, īpaši igauņu valodā runājošo vidū, un arī *Postimees* un *Delfi* tiek uzskatīti par uzticamiem. Igaņu valodā runājošie no starptautiskajiem avotiem biežāk min *BBC*, savukārt krievu valodā runājošie biežāk

min *Euronews*. Latvijā uzticēšanās profils ir līdzienāks un kopējā uzticēšanās ir zemāka: tikai aptuveni 27 % no nacionālā vairākuma un 14 % no mazākumtautību pārstāvjiem uzskata, ka sabiedriskie un komerciālie plašsaziņas līdzekļi ir pārsvarā uzticami. Latvijas sabiedrisko mediju zīmoli — LTV (Latvijas Televīzija) un LR (Latvijas Radio) —, kā arī TV3 un Delfi, ierindojas starp uzticamākajiem un visbiežāk izmantotajiem plašsaziņas līdzekļiem valstī.³

Abās valstīs krieviski runājošie iedzīvotāji sevi bieži raksturo kā kritiskus, “puzles salikšanas” tipa plašsaziņas līdzekļu lietotājus, kuri izmanto dažādus ideoloģiski atšķirīgus – un bieži vien konfliktējošus – avotus. Īpaši Latvijā viedoklis, ka gan vietējie sabiedriskie plašsaziņas līdzekļi, gan Krievijas valsts plašsaziņas līdzekļi nodarbojas ar propagandu (lai gan ar pretējiem naratīviem), ir vērojams visās etnolingvistiskajās grupās.⁴ Tas veicina priekšstatu par plašsaziņas līdzekļu institūcijām, tostarp sabiedriskajām raidorganizācijām, kā politiskās ietekmes instrumentiem un žurnālistiem kā plašākas ģeopolitiskas cīņas dalībniekiem.

Latvija RSF preses brīvības indeksā ierindojas 15. vietā, savukārt Igaunija – 2. vietā. Daļēji šī atšķirība atspoguļo Latvijas pretrunīgo plašsaziņas līdzekļu politiku attiecībā uz krieviski runājošiem iedzīvotājiem. Kopš Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā abas valstis ir aizliegušas Krievijas valsts plašsaziņas līdzekļus un ar Krieviju saistītos sociālo tīklu kontus, tostarp izklaides kanālus, argumentējot, ka pat šķietami apolitiskais saturs var nest propagandiskus signālus. Praksē šos aizliegumus ir salīdzinoši viegli apiet, un materiāli apņēmīgiem lietotājiem joprojām ir pieejami. Igaunija jau agrāk bija spērusi soli plurālisma virzienā, 2015. gadā uzsākot ERR kanāla ETV+ darbību krievu valodā. Sākotnēji uztverts skeptiski, līdz 2021. gadam ETV+ kļuva par valsts skatītāko kanālu krievu valodā, apsteidzot pat prokremliski noskaņotos kanālus. Paralēla iniciatīva Latvijā tika atlikta pēc politiskās pretestības, atstājot Latviju lielākā mērā atkarīgu no tiesiskās piespiedu izpildes, paredzot naudas sodus un sankcijas plašsaziņas līdzekļiem un personām, kas izplata dezinformāciju.

Abās valstīs sazvērestības diskursos tiek izmantoti ar identitāti saistītie jautājumi, jo īpaši krieviski runājošo kopienu statuss un tiesības, un tiek apšaubīti ieguvumi no dalības ES un NATO, alianšu attēlojumu veidojot kā eskalējošas, nevis aizsargājošas. Tie arī izmanto nesenās problēmas, piemēram, drošības vides

pasliktināšanos un straujo inflāciju, pastiprinot sabiedrības satraukumu. Vēl viens biežs mērķis ir LGBTQIA+ tiesības, un viendzimuma partnerattiecību legalizācija tiek atspoguļota kā drauds “tradīcijām” un kā no ārpuses uzspiesta ideoloģija. Šīs tēmas, kas ietvertas sazvērestības diskursos, kalpo sabiedrības polarizācijai un cilvēktiesību sasniegumu pasludināšanai par sociālās saliedētības graujošiem.

Tā kā kopš COVID-19 un Krievijas iebrukuma Ukrainā ir ieviesta stingrāka moderācija, daudzas kopienas – gan prokrieviskās, gan pretvakcīnu – ir pārgājušas uz *Telegram*. Prokrieviskie kanāli, kurus bieži vada autori, kas atrodas ārpus Baltijas valstīm vai nesen ir aizbraukuši no tām, pārsvarā paliek atvērti; daži “plandēmiskie” kanāli ir publiski, citi – privāti. Mūsu novērošanas periodā vairākas sazvērestības teoriju grupas Latvijā pārslēdzās uz privāto režīmu, kā iemeslu minot valdības un faktu pārbaudītāju spiedienu.

Kopīga skepse pret valdības naratīviem – īpaši saistībā ar COVID-19 un karu Ukrainā – ir veicinājusi sadarbību starp igauņu/latviešu un krieviski runājošo sazvērestības teoriju kopienām. Tas grauj ērtus pieņēmumus, ka abas valstis ir sadalītas izolētās, paralēlās informācijas telpās. Atbildes reakcija uz pandēmijas ierobežojumiem vēl vairāk pastiprināja savstarpējo ietekmēšanos starp prokremliskajiem aktīvistiem un labēji populistiskiem ietekmētājiem.

3. Gadījuma izpēte: “Lielās aizvietošanas” sazvērestības teorijas Igaunijā un Latvijā

“Lielā aizvietošana” ir sazvērestības teorija, kas apgalvo, ka vietējie eiropieši tiek apzināti aizstāti ar imigrācijas, zema dzimstības līmeņa un kultūras pārmaiņu palīdzību, un to veicina globālistu elites. Rietumeiropā tā ir saistīta ar imigrācijas spriedzi, bet Baltijas valstīs tā vairāk rezonē ar vēsturiskām traumām, demogrāfisko lejupslīdi un ģeopolitisko nedrošību.

Baltijas valstu uztveri par “Lielās aizvietošanas” diskursu nevar atdalīt no atmiņām par padomju laiku rusifikāciju, piespiedu deportācijām un krieviski runājošo kopienu masveida

apmešanos Igaunijā un Latvijā. Šī vēsturiskā pieredze bieži tiek piesaukta, īpaši apspriežot vai spekulējot par demogrāfisko un kultūras pārmaiņu virzītājspēkiem. Plašā emigrācija pēc iestāšanās ES 2004. gadā, kas ietvēra gan darbaspēka migrāciju, gan ievērojamu intelektuālā darbaspēka aizplūšanu, pastiprināja demogrāfiskā traukluma sajūtu, ko vēl nostiprināja ilgstoši zema dzimstības līmenis. Šajā kontekstā “Lielā aizvietošana” nodrošina valodas ietvaru, kas ļauj iztēloties valsts lejupslīdi pat bez ievērojamas ārpus Eiropas imigrācijas.

Kopš Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā 2022. gadā, bažas par drošību Baltijā ir pārveidojušas “Lielās aizvietošanas” naratīvus. Igaunija un Latvija ir uzņēmušas lielu skaitu Ukrainas bēgļu, savukārt Latvija ir saskārusies arī ar Baltkrievijas izraisītu migrāciju kā Krievijas hibrīdkara sastāvdaļu. Abu valstu valdības ir pastiprinājušas pasākumus Kremļa ietekmes ierobežošanai – Igaunija pakāpeniski atsakās no izglītības krievu valodā un atņēma pašvaldību vēlēšanu tiesības Krievijas un Baltkrievijas pilsoņiem, bet Latvija pieprasa Krievijas pases turētājiem nokārtot latviešu valodas pārbaudes, lai saglabātu uzturēšanās tiesības. Lai gan šīs reformas vērstas uz suverenitātes stiprināšanu, tās ir radījušas neapmierinātību krieviski runājošās kopienās un brīžiem veicinājušas konspiratīvus apgalvojumus, ka Baltijas elites pašas it kā organizējot minoritāšu grupu aizvietošanu.

Tādi kanāli kā “Антифашисты Прибалтики” attēlo Baltijas valstis kā “izmirstošas nācijas”, kuras grauj Rietumu liberālisms, savukārt daži krievvalodīgie politiķi nesenās reformas dēvē par “genocīdu” vai “deportāciju”. Latvijā partijas “Stabilitātei!” Aleksejs Rošļikovs brīdina par krieviski runājošo iedzīvotāju aizstāšanu ar migrantu darbaspēku; savukārt Igaunijā Oļegs Ivanovs (Oleg Ivanov) no partijas Koos valodas un integrācijas politiku interpretē kā reakciju uz demogrāfisko lejupslīdi.

“Lielās aizvietošanas” diskurss igauņu valodā visredzamāk tiek popularizēts caur EKRE un tādiem kanāliem kā *Uued Uudised* un *Objektīvi*, kas migrāciju, liberālās reformas un ES politikas attēlo kā eksistenciālus draudus. *Facebook* lapas ar desmitiem tūkstošu sekotāju pastiprina šo retoriku, kamēr mazāki *Telegram* kanāli, piemēram, *Eesti alternatiivmeedia uudised* un *Fonte.News*, to atbalso, bieži vien piejaucot prokremlisku retoriku. Tomēr kopumā tieši “Lielās aizvietošanas” saturs joprojām ir ierobežots un iesaistīšanās pieticīga.

Latviešu valodas diskursā “Lielās aizvietošanas” retorika aptver gan marginālus, gan plašās auditorijas dalībniekus. Ultr nacionālistu grupas, piemēram, “Taisnīgums”, un jaunākas etnonacionālistiskas kustības popularizē antiliberālas un pretimigrācijas tēmas, savukārt tādi ietekmētāji kā, piemēram, Aivis Vasiļevskis,

un partijas “Latvija pirmajā vietā” pārstāvji pastiprina naratīvus par Latvijas morālo un demogrāfisko lejupslīdi. *Telegram* joprojām ir visatklātākā arēna, *Twitter/X* pastiprina nacionālistisko eliti, bet *Facebook* sajauc sazvērestības retoriku ar plašākiem politiskiem komentāriem.

LSM -

- **Latvijas krievinātāji,**
- **dzimumpatoloģiju**
- propagandētāji,**
- **migrantmīļi.**

1. attēls. Mīms no X, 2024.

Abās valstīs sazvērestības teorija tiek ierāmēta ne tik daudz kā “baltā genocīda” stāsts (kā Rietumeiropā) un vairāk kā jautājums par nācijas izdzīvošanu. Centrālais trops ir kultūras marksisms, kas attēlo liberālo eliti kā slepena projekta virzītāju ar mērķi graut kristietību, ģimeni un nacionālās tradīcijas, padarot sabiedrību atvērtu ārējai kontrolei. EKRE reakcija uz viendzimuma laulību legalizāciju Igaunijā 2024. gadā labi ilustrē šo loģiku, kamēr Latvijā Stambulas konvencijas pretinieki to attēlo kā “vērtus” migrācijai un morālajam sabrukumam. Abos kontekstos demogrāfiskās bažas saplūst ar bailēm no liberālās elites, NVO, žurnālistiem un faktu pārbaudītājiem, kurus attēlo kā globalizācijas sazvērestību vietējos aģentus.

Baltijas labējā spārna un populistiskie spēki nereti sevi pozicionē plašākā Austrumu–Rietumu dihotomijas kontekstā. Rietumeiropa tiek attēlota kā multikulturālisma un masveida imigrācijas novājināta, savukārt Austrumeiropa – īpaši Ungārija un Polija – kalpo kā pretestības paraugs. Latvijā šis redzējums dažkārt tiek formulēts, atdzīvinot *Intermarium* koncepciju, ierāmējot to kā konservatīvu bastionu no Baltijas līdz Melnajai jūrai. ES tiek pielīdzināta jaunajai Padomju Savienībai, un liberālie noteikumi tiek uzskatīti par ideoloģisku piespiešanu, kas atgādina komunistisko cenzūru vai deportācijas.

4. Gadījuma izpēte: romāns “1984”

Mūsdienu sazvērētības diskurss bieži gūst ievērību nevis ar jauniem argumentiem, bet gan atdzīvinot tekstus ar dziļu kultūras rezonansi. Mūsu analīzē par igauņu un latviešu valodas *Facebook* diskursu laika posmā no 2020. gada līdz 2023. gadam (720 ieraksti) tika atklātas biežas atsauces uz Džordža Orvela romānu “1984”, un aptuveni trešdaļā gadījumu šādas atsauces tika nepārprotami saistītas ar apgalvojumiem par sazvērētību. Šajos tekstos Orvela tēli kalpo kā kultūras repertuārs, kas politikas izmaiņas un globālās krīzes pārveido par pakāpenisku virzību uz pilnīgu kontroli. Tiklīdz attīstību apzīmē kā “orvelisku”, dažādas sūdzības – pandēmijas noteikumi, zaļā pāreja, karš Ukrainā un ES/Pasaules Veselības organizācijas (PVO) politika – saplūst vienā totalitāras apspiešanas naratīvā. Baltijas kontekstā norādes uz uzraudzību, cenzūru un “domu noziegumu” pieskaras okupācijas un represiju dzīvām atmiņām, piešķirot šim ietvaram papildu ticamību un emocionālo spēku.

Covid-19 bija uzliesmojuma punkts: “COVID-1984” plaši izplatījās; māsēdes, masku prasības, vakcinācijas reģistri un pases tika pasniegtas kā baiļu kampaņa, kas paredzēta, lai pieradinātu pilsoņus pie kontroles. Igaunijā ierosinātā biometriskā datu bāze (ABIS) tika attēlota kā izšķiroša robežlīnija ar orvelisku nokrāsu. Latvijā pretvakcinācijas aktivistu aizturēšana pēc Krimināllikuma “huligānisma” panta tika pasniegta kā pierādījums pieaugošai diktatūrai. Papildus pandēmijai plašsaziņas līdzekļu regulējums un dezinformācijas apkarošanas pasākumi tika ierāmeti kā cenzūra. Kremļa finansētu raidorganizāciju aizliegumi un debates par naida runas aizsardzību Igaunijā tika minēti kā pierādījums tam, ka valdība un galvenie plašsaziņas līdzekļi ir kļuvuši par “Patiesības ministriju”. Latvijā par galveno ortodoksijas uzspiedēju tika atzīts pētnieciskās žurnālistikas centrs *Re:Baltica*; faktu pārbaudītāji un žurnālisti regulāri tika attēloti kā ideoloģiskā policija.

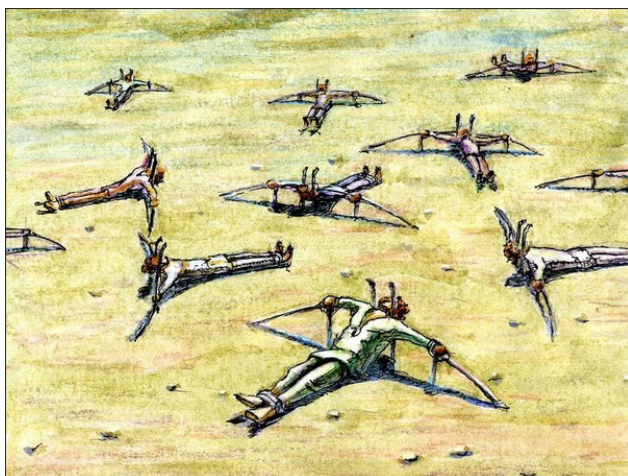
Mūsu veiktā analīze liecina, ka atsauces uz romānu “1984” nebija nejaušas, bet nesa konkrētu retorisku smagumu Baltijas sazvērētības diskursā. Analizējamā materiālā romāna “1984” tropi pildīja vairākas funkcijas. Tie darbojās kā pastiprinātāji, saasinot parastu kritiku līdz eksistenciālam satraukumam (“Brīvība ir verdzība”, “Nezināšana ir spēks”, kas pārveidotas, lai ierosinātu divdomību diskusijās par sabiedrības veselību vai drošību). Tie piedāvāja karti ikdienas “mikrouzspiešanas” interpretēšanai – no attālināta darba līdz birokrātiskiem identifikatoriem – kā pakāpeniskus soļus dehumanizācijas virzienā (“jaunruna”, cilvēki reducēti līdz skaitļiem). Tie sniedza tehnoloģisko skatpunktu, no jauna ierāmējot mūsdienu IKT – biometriju, datubāzes, algoritmisko moderāciju – kā topošās uzraudzības valsts mehānismu. Un tie darbojas kā deleģitimizācijas rīks, apzīmējot pretdezinformācijas pasākumus, žurnālistiku un ekspertu darbību kā ar sazvērētības retoriku piesegtu cenzūru. No stilistiskā viedokļa šie tropi parādījās trīs atkārtoto veidos. Satīriskā atdarināšanā tika aizgūti partijas saukļi, lai izsmietu politiķus un amatpersonas. Praviētiski lasījumi attēloja Orvelu kā tādu, kurš “paredzēja” notiekošo. Radikālākajā galējumā romāns “1984” tika traktēts kā burtisks “ceļvedis”, ko elite īsteno, nojaucot robežu starp fikciju un plānu.

Romāna “1984” tropi lieliski piemēroti totalitāro režīmu izveides un uzturēšanas veidu aprakstīšanai, kas izskaidro to izplatību supersazvērestības teorijās visā pasaulē. Tomēr Baltijas diskursu atšķirīgu padara tas, kā šīs atsauces pieskaras neatrisinātajām atmiņām par padomju okupāciju un represijām. Alūzijas uz uzraudzību, cenzūru un piespiedu konformismu atbalso ikdienas realitātes, kas pazīstamas no padomju pagātnes – bloķēti plašsaziņas līdzekļi, politiskā policija un izteiksmes brīvības ierobežojumi –, tādējādi Orvela distopija tiek lasīta ne tik daudz kā metafora, cik kā vēsturisks atgādinājums.

5. Gadījuma izpēte: mankurts

Mēs analizējam Baltijas savvērestības diskursa krievu valodas daļu, izmantojot mankurta gadījuma izpēti. Mankurta tēls, kas radies Kirgizstānas rakstnieka Čingiza Aitmatova romānā “Un garāka par mūžu diena ilgst” (1980), ir pārvērsts par atkārtotu tropu ar Kremli saistītos naratīvos.

Aitmatova romāns ir mazāk zināms nekā Orvela romāns “1984”, tomēr tas joprojām ir atpazīstams teksts pēcpadomju telpā. Tas ir filozofisks darbs par atmiņu, tradīcijām un kultūras izdzīvošanu postošas autoritāras varas apstākļos. Pagātnes un vēsturiskās gudrības tēma tiek pasniegta ar folkloras starpniecību, visspilgtāk leģendā par mankurtu – ieslodzīto, kurš tiek pakļauts nežēlīgām spīdzināšanām, kas izdzēš atmiņu. Tikai nedaudzi izdzīvoja šo spīdzināšanu, bet tie, kas izdzīvoja, kļuva par bezprātīgiem vergiem saviem sagūstītājiem.

2. attēls. Spīdzināšanas aina no Aitmatova romāna. Autors nav zināms.

Stāsts sasniedz savu traģisko kulmināciju, kad mankurts, nespēdams atpazīt savu māti, viņu nogalina. Māte, kas izmisīgi cīnās par savu bērnu un cenšas atjaunot viņa zaudēto atmiņu, ir otra centrālā figūra, iemiesojot leģendas kodolā esošo sāpju un zaudējuma dziļumu.

Baltijas kontekstā mankurta tropu izmanto, lai Latviju, Igauniju un Lietuvu padarītu par arēnām, kurās sistemātiski tiek demontēta

krievu kultūras atmiņa un identitāte, un šis process tiek dēvēts par “mankurtizāciju”. Plašākajā Krievijas pret Rietumiem vērsto savvērestības teoriju kontekstā, kur Krievijas un NATO spriedze tiek attēlota kā nebeidzams civilizācijas karš, mankurtizācija tiek atainota kā Krievijas kultūras un vēstures mantojumam naidīgi noskaņotu cilvēku “armijas” radīšana. Baltijas valstis tiek attēlotas kā nacistu marionetes tā dēvētajos kolektīvajos Rietumos, kurus apsūdz centienos kaitēt Krievijai, veicinot individuālismu, progresīvismu un kultūras amnēziju pretstatā kolektīvismam, vēsturiskajai atmiņai un uzticībai tradīcijām.

Lai gan šis tropu ir plaši izplatīts tiešsaistē, mūsu tekstu (2014.–2017.) analīzes rezultātā tika izveidots 100 nozīmīgu piemēru korpuss, lai izpētītu, kā tas tiek izmantots “mankurtizācijas” savvērestību naratīvu veidošanā. Mēs identificējam divus dominējošos izmantošanas veidus. Pirmkārt, tas pauda bažas par nākotni: tā saucamā bērnu “mankurtizācija” simbolizēja krievu valodas un kultūras zināšanu zudumu mūsdienu krieviski runājošo jauniešu vidū. Šajā gadījumā mankurts tika iztēlots kā upuris, kam nepieciešama glābšana un aizsardzība. Otrkārt, šis tropu tika mobilizēts, lai aprakstītu tos, kuri labprātīgi aizmirs vai nodeva krievu kultūru, atsakoties no “Lielās uzvaras” kulta, ļaunprātīgi pārrakstot vēsturi un nododot Otrā pasaules kara varonīgos senčus. Šis ietvars tika attiecināts ne tikai uz daļu vietējo krieviski runājošo pieaugušo iedzīvotāju, bet arī uz etniskajiem latviešiem, igauņiem un lietuviešiem. Šajā gadījumā mankurts tika uzskatīts ne tik daudz par upuri, cik par nodevēju.

Abās interpretācijās mankurtizācija ir cieši saistīta ar tā dēvētajām progresīvajām vērtībām un LGBTQ+ identitātēm. Savukārt Krievija tiek iztēlota kā vecāku figūra (atsaucoties uz māti oriģinālajā leģendā), kas ilgojas atgūt savus bērnus un sodīt tos, kuri atsakās atgriezties.

6. Dezinformācijas apkarošanas joma Igaunijā un Latvijā

Sazvērestības teorijas ir bīstamas, jo tās var ietekmēt vēlēšanas un galu galā noteikt, kāda valdība mums būs.”

“Esmu pieradis pie draudiem un naida runām. Ja tas nenāk no tuviem draugiem vai paziņām, tas mani neuztrauc.”

“Mums vienkārši nav rīku, lai sasniegtu tik daudz cilvēku, kā to dara dezinformācija.”

Tāpat kā citi reģioni, kas agrāk bija Padomju Savienības sastāvā, arī Baltijas valstis arvien biežāk kļūst par Krievijas FIMI⁵ objektu. Vēsturiskā pieredze ar propagandu un mūsdienu ģeopolitisks spiediens ir būtiski ietekmējuši reģiona dezinformācijas apkarošanas centienus, kā rezultātā ir izveidojusies salīdzinoši labi attīstīta joma. Tā apvieno starptautiskas NVO un pētniecības iniciatīvas, piemēram, *DFRLab*, *IREX* un *BECID*, kā arī NATO akreditētus izcilības centrus un virkni valsts iniciatīvu.

Igaunijā debates par FIMI saasinājās 2007. gada “Bronzas kareivja” notikumu laikā Tallinā, kad padomju kara pieminekļa pārvietošana izraisīja asu spriedzi starp igauņiem un krieviem runājošām kopienām, ko pastiprināja Kremļa informācijas operācijas. Turpmākajos gados valdība izstrādāja stratēģiskās komunikācijas sistēmu un uzsāka vairākas ar to saistītas iniciatīvas. 2019. gadā tika izdota “Rokasgrāmata darbam ar informācijas uzbrukumiem”,⁶ bet 2021. gadā tika aktualizēta “Valdības komunikācijas rokasgrāmata”, kas uzsver sadarbību ar uzticamiem žurnālistiem. Kopš 2014. gada *Propastop* – Igaunijas Aizsardzības līgas brīvprātīgo iniciatīva – uzrauga un analizē Krievijas dezinformāciju, ko atbalsta tās uzraudzības rīks *Propamon*.

Latvijā (Rīgā) 2014. gadā tika izveidots NATO Stratēģiskās komunikācijas izcilības centrs. Nacionālā elektronisko plašsaziņas līdzekļu padome (NEPLP) ir izveidojusi medijpratības datubāzi ar izglītojošiem resursiem un publiskām kampaņām. 2022. gadā Valsts kanceleja izdeva grāmatu “Rokasgrāmata pret dezinformāciju: atpazīt un pretoties”,⁷ kas vērsta uz Krievijas propagandas apkarošanu, un 2023. gadā tika īstenots ilgtermiņa izglītojošs multimediju projekts “Meln uz balta”.⁸

Nozarē būtiska nozīme ir arī nevalstiskajām iniciatīvām. Latvijā un Igaunijā nozīmīgā plašsaziņas līdzekļa *DELFI* faktu pārbaudes nodaļa ir Starptautiskā faktu pārbaudes tīkla (IFCN) dalībniece, un Igaunijā tā rīko arī seminārus par dezinformāciju un propagandu. Vēl viens IFCN akreditēts dalībnieks Latvijā ir Baltijas pētnieciskās žurnālistikas centrs (*Re:Baltica*) un tā faktu pārbaudes vienība *Re:Check*, ko finansē no Eiropas grantiem un sabiedrības ziedojumiem.

Lai gan Latvija un Igaunija saskaras ar līdzīgiem izaicinājumiem, tās ir izstrādājušas atšķirīgas pieejas dezinformācijas apkarošanai un žurnālistikas regulēšanai. Latvija paļaujas uz tiesiskām normām, lai definētu profesionālos standartus, kas ļauj skaidrāk nošķirt uzticamus plašsaziņas līdzekļus no manipulatīviem, taču vienlaikus raisa bažas par preses brīvību. Turpretī Igaunija ir izvēlējusies brīvāku pieeju, par prioritāti izvirzot pilsonisko izglītību.

Papildus dezinformācijas apkarošanas jomas kartēšanai REDACT veica intervijas ar galvenajām organizācijām, lai izpētītu, kā tiek izprasta un risināta dezinformācija kopumā un īpaši sazvērestības teorijas, kā arī ar kādiem izaicinājumiem saskaras nozares profesionāļi.

Intervijas atklāja, ka reģionā sazvērestības teorijas parasti tiek uzskatītas par dezinformācijas apakšgrupu, lai gan respondenti atzina to īpatnējo dabu, jo īpaši to, ka ir grūti tās risināt ar standarta faktu pārbaudes metodēm.

Vairāki uzsvēra, ka sazvērestības teorijas kļūst viskaitīgākas tad, kad tās veido visaptverošus interpretatīvos ietvarus vai tiek izmantotas kā ierocis populistu partiju rokās un ieaustas stratēģiskajā komunikācijā.

Neraugoties uz to, ka arvien vairāk tiek atzīta citu globālo dalībnieku dezinformācija, centieni lielākoties prioritāti piešķir Krievijas stratēģiskajiem naratīviem. Jāatzīmē, ka, pat par spīti niansētam skatījumam uz sazvērestības teorijām, daļa respondentu skaidri neatzina to īpašo lomu šajā kontekstā. Kad tika pieminētas sazvērestības teorijas, respondenti mēdza atsaukties uz atsevišķiem, epizodiskiem apgalvojumiem (piemēram, “biolaboratorijas Ukrainā”), savukārt sarežģītāki sižeti – piemēram, Baltijas valstu attēlošana kā “nacistu režīmu” piekopējus – dažkārt tika noraidīti kā “vienkārša dezinformācija”, ignorējot konspiratīvo pasaules uzskatu lomu.

Gan valsts iestādēs, gan nevalstiskajās organizācijās strādājošie profesionāļi uzsvēra savu neatkarību no politiskajām partijām, pozicionējot savu darbu kā demokrātijas un valsts drošības nodrošināšanu. Tomēr NVO gadījumā neatkarība cieši saistās ar finansējuma izaicinājumiem. Kā norādīja viens no intervētajiem: “Mums jāpaliek pēc iespējas neatkarīgākiem, jo cilvēki varētu teikt: ‘Ak, jūs tikai virzāt valdības dienaskārtību, jo saņemat no tās naudu.’”

Galvenie sarežģījumi ir arī izdegšana un uzmākšanās tiešsaistē, kas vērsta pret speciālistiem, bieži vien no labējā spārna grupām, sazvērestības teoriju piekritējiem un prokremliski noskaņotām personām. Dezinformācijas apkarošanas speciālisti tiek ne tikai kritizēti kā “interneta cenzori” vai apsūdzēti faktu sagrozīšanā par labu valdībām, bet arī saskaras ar tiesas prāvām un tiešiem draudiem. Nedrīkst aizmirst ar šādu spiedienu saistītos riskus garīgajai veselībai.

7. Paplašinātie galvenie pētījuma rezultāti

Sazvērestības teorijas

- **Igaunijā un Latvijā sazvērestības teorijas sakņojas okupācijas pieredzē un traumās:** nacisma un padomju propaganda, uzraudzība un represijas radīja ilgstošas aizdomas un antisemitisku grēkāžu meklēšanu, kas joprojām veido Baltijas sazvērestības diskursu.
- **Pandēmija un karš konsolidēja sazvērestības teoriju ekosistēmas Baltijā:** Covid-19 apvienoja kopīgajos tīklos alternatīvās medicīnas aizstāvjus, labējos populistus un prokremliskos aktīvistus, kas tagad izplata ar karu saistītus naratīvus – sākot ar iespējamām ASV bioloģiskajām laboratorijām Ukrainā un beidzot ar Putina, kas pretojas globālistu kontrolei, un Ukrainas kā Rietumu morāli korumpētas valsts attēlojumu.
- **Pēc 1991. gada notikušie satricinājumi joprojām veido Baltijas valstu sazvērestības teorijas:** straujas reformas, privatizācija, strauji ieviestas ES/NATO iestāšanās prasības atstāja ilgtermiņa satricinājumus, savukārt kruīza prāmja “MS Estonia” katastrofa un taupības pasākumi veicināja spekulācijas par slēptu eliti un ārvalstu kontroli.
- **Pandēmijas laika moderācija pārvirzīja Baltijas sazvērestības diskursu uz jaunām platformām:** Stingrāki satura noteikumi pandēmijas laikā pamudināja kopienas galvenajās platformās lietot kodētu valodu un novirzīja atklātu sazvērestības saturu uz *Telegram*. Tomēr *Facebook* gan Igaunijā, gan Latvijā joprojām ir centrālais kanāls.

- **Krieviski runājošās minoritātes uztur atšķirīgus, tomēr lokāli savstarpēji saistītus savvērestības diskursus, ko veido ar Kremli saistīti plašsaziņas līdzekļi un stāsti par marginalizāciju:** tie būtiski pārklājas ar Baltijas labējā spārna naratīviem, kas attēlo liberāli globālistisko eliti, kura uzspiež totalitāru kārtību, jo īpaši izmantojot tā dēvētās dzimtes ideoloģijas un morālo pagrimumu.
- **“Lielās aizvietošanas” teorijas Baltijā ir marginālas, bet lokāli veidotas:** tās parādās galvenokārt kā bažas par demogrāfisko lejupslīdi, emigrāciju un kultūras eroziju. Atšķirībā no Rietumeiropas, kur uzmanības centrā ir musulmaņu imigrācija, Baltijas diskursos valsts izdzīvošanas apdraudējums tiek saistīts ar liberālā “kultūras marksisma” un ārēji uzspiesto vērtību trojiem.
- **Mankurta tropi krievvalodīgajā savvērestības diskursā spēcīgi attēlo Baltijas valstis kā kultūras vardarbības telpu:** Ar Kremli saistītie naratīvi attēlo reģionu kā pakļautu mankurtizācijai – krievu atmiņas un identitātes izdzēšanai. Integrācijas un drošības politiku raksturojot kā kultūras genocīdu un liberālās vērtības – kā graužošanas, šī metafora pozicionē Krieviju kā glābēju, vienlaikus izsaucot dehumanizācijas un nodevības tēlus. Izplatīta krievvalodīgos plašsaziņas līdzekļos, tā darbojas Kremļa virzītās FIMI ietvaros, paužot antagonistiskus apgalvojumus ar tēlainu reģistru.
- **Starpjautājumu savvērestība:** Baltijas reģionā pandēmijas laikmeta masu tiešsaistes kustības izpletās līdz klimata un drošības skepticismam, brīdinot par “klimata lokdauniem” un totalitāru kontroles sabiedrību, kas tiek veidota zem kara Ukrainā un MI revolūcijas aizsega. Šādu savstarpēji saistītu jautājumu dinamiku veicina supersavvērestības ietvari, kas attēlo savvērnīkus kā iefiltrējušos pašā pasaules politikas kodolā.
- **Literārās distopijas sniedz spēcīgu repertuāru totalitāro draudu ietērpšanai Baltijas savvērestības diskursā:** Orvela tropi, piemēram, *COVID-1984*, *domu noziegums un lielais brālis*, sapludina aizvainojumus eksistenciālos naratīvos, kas atbalso padomju represijas. Šāda tēlainība saasina emocijas, leģitimizē neuzticēšanos un, pateicoties tās daudznozīmībai, ļauj dalībniekiem izplatīt diskriminējošus vai vardarbīgus vēstījumus ar ticamu noliedzamību.
- **Aklās zonas savvērestības atainojumos:** Kritiskie vēstījumi – neatkarīgi no tā, vai tos izsaka sabiedriskās domas līderi vai aktīvi pilsoņi – bieži izceļ visekscentriskākos piemērus un uzsver tiešsaistes savvērestības teoriju tiešos draudus. Šāds satraucošs ietvars aizsedz savvērestības teoriju iesaistes sociālās un pieredzes funkcijas un rada risku pārvērtēt stratēģisko dezinformētāju īstenotās kontroles pakāpi.

Dezinformācijas apkarošanas joma

- **Daudzveidīga un aktīva joma:** veidotas okupāciju, propagandas un pašreizējās ģeopolitikas pieredzes ietekmē, Latvija un Igaunija ir izveidojušas dinamisku dezinformācijas apkarošanas jomu, kas apvieno starptautiskās NVO, NATO izcilības centrus un nacionālās iniciatīvas, lai stātos pretī Krievijas FIMI aktivitātēm.
- **Latvijas atbilde:** Rīgā kopš 2014. gada darbojas NATO Stratēģiskās komunikācijas izcilības centrs; NEPLP uztur medijpratības datubāzi un īsteno kampaņas; Valsts kanceleja ir izdevusi grāmatu “Rokasgrāmata pret dezinformāciju: atpazīt un pretoties” (2022. g.) un uzsākusi ilgtermiņa projektu “Meln uz balta” (2023. g.), kas palīdz iedzīvotājiem atpazīt un ziņot par dezinformāciju.
- **Igaunijas atbilde:** Valsts kancelejā darbojas Stratēģiskās komunikācijas vienība; 2019. gadā tika izdota “Rokasgrāmata darbam ar informācijas uzbrukumiem” un 2021. gadā tika aktualizēta “Valdības komunikācijas rokasgrāmata”; *Propastop* (Igaunijas Aizsardzības līga, kopš 2014) izseko Krievijas dezinformāciju, izmantojot *Propamon*.

- **Nevalstiskās struktūras:** plašsaziņas līdzeklis *DELFI* (LV/EE) un Baltijas pētnieciskās žurnālistikas centrs *Re:Baltica/Re:Check* (LV) ir akreditēti IFCN dalībnieki; *DELFI* rīko arī darbnīcas Igaunijā, savukārt *Re:Baltica* apvieno savus pētījumus ar sociālo plašsaziņas līdzekļu atmaskošanu Latvijā.
- **Dažādi valstu modeļi:** Latvija paļaujas uz stingrāku tiesisko regulējumu, kas nosaka profesionālus žurnālistikas standartus, ļaujot skaidrāk nošķirt uzticamus un manipulatīvus plašsaziņas līdzekļus, taču raisot bažas par preses brīvību, savukārt Igaunija izmanto vieglāku, uz izglītību vērstu regulējuma modeli.
- **Darbspēka riski:** Šajā jomā strādājošie saskaras ar izdegšanu, uzmākšanos, tiesas prāvām un tiešiem draudiem, kas rada reālus riskus garīgajai veselībai. NVO gadījumā trausls finansējums joprojām ir būtiska problēma.
- **Faktu pārbaudes ierobežojumi:** Baltijas valstu praktiķi norāda, ka sazvērestības teorijas darbojas kā pašapliecinoši pasaules uzskati, un to atspēkošana tiek uzskatīta par papildu “pierādījumu”. Joprojām aktuāls uzdevums ir pievērsties šīm teorijām kā visaptverošām sistēmām, nevis kā atsevišķām nepatiesībām, jo īpaši tad, ja tās izmanto populistiski politiskie spēki.
- **Sazvērestības teorijas Krievijas FIMI ietvaros:** bieži vien tiek reducētas uz atsevišķiem apgalvojumiem, nevis plašākiem naratīvu ietvariem; izvērsti sižeti (piemēram, attēlojot Baltijas valstis kā “nacistu režīmu” piekopējus) dažkārt tiek noraidīti kā vienkārša dezinformācija, neņemot vērā to saknes konspiratīvajos pasaules uzskatos.

8. Paplašinātās rekomendācijas

1. **Kontekstspecifisku pieeju izstrāde:** nepieciešams atturēties no standartizētu sazvērestības apkarošanas modeļu pārņemšanas. Pieejām jābūt pielāgotām Baltijas okupāciju vēsturei, mazo valodu plašsaziņas līdzekļu vides īpatnībām, krieviski runājošo minoritāšu klātbūtnei un pastāvīgajiem ģeopolitiskajiem draudiem.
2. **Strukturālo cēloņu risināšana:** sazvērestības teorijas bieži vien ir saistītas ar uztvertiem satricinājumiem, korupciju vai marginalizāciju. Šo pamatcēloņu risināšana ir daudz efektīvāka nekā attieksme pret tiem kā pret izolētiem maldiem.
3. **Sazvērestības teoriju īpatnējās dabas atzīšana:** Tās nav tikai nepatiesi apgalvojumi, bet interpretatīvi enkuri, kas apstiprina identitātes un pasaules uzskatus, pretojoties atspēkošanai un absorbējot pretargumentus. Stratēģijās tas ir jāņem vērā un tieši jārisina eksistenciālā un sociālā spriedze, ko mērķgrupām var radīt sazvērestības teoriju apstrīdēšana.
4. **Kompetenču stiprināšana emocionālai un kultūras analīzei:** sazvērestības diskursu analīze atklāj, ka informācijas manipulācija (gan ārēja, gan iekšēja) izmanto augstas simboliskās vērtības tropus – no romāna “1984” līdz “mankurtizācijai” –, kas aktivizē vairākus kultūras atmiņas slāņus. Šādi spēcīgi un ambivalenti reprezentācijas veidi, kas nereti izpludina robežu starp patiesību un nepatiesību, ir pelnījuši pastiprinātu analītisku uzmanību.
5. **Kultūras noturības pret Kremļa virzītu FIMI stiprināšana:** ieguldīt līdzekļus kultūras resursu un naratīvu stiprināšanā, kas pielāgoti vietējai afektīvajai pieredzei, palielinot noturību un samazinot uzņēmību pret sazvērestības diskursiem.
6. **Izvairšanās sazvērestības retorikas normalizēšanas politikā:** Baltijas valstīs populistiski noskaņotie dalībnieki arvien vairāk izmanto sazvērestības diskursu un tropus. Galvenajām partijām un plašsaziņas līdzekļiem vajadzētu pretoties šo ietvaru pārņemšanai politiskajās debatēs.

7. **Stabila un neatkarīga finansējuma nodrošināšana dezinformācijas apkarošanas darbam:** šī joma joprojām ir trausla, jo finansējums ir īstermiņa un nestabils. Ilgtspējīgs un elastīgs atbalsts ir būtisks, lai nodrošinātu neatkarību, novērstu politizāciju un nodrošinātu ilgtermiņa plānošanu.
8. **Dezinformācijas apkarošanas jomas specialistu aizsargāšana:** ieviest aizsardzības pasākumus un nodrošināt piekļuvi garīgās veselības atbalstam, stiprināt tiesiskās garantijas un publiski atzīt šo specialistu pilsonisko lomu, lai novērstu uzmākšanos, spiedienu un izdegšanu.
9. **Pilsoniskās pratības un medijpratības uzlabošana ārpus faktu pārbaudei:** noturībai ir nepieciešamas kolektīvas pieejas, kas veicina kritisku un kontekstuālu izpratni par dezinformāciju un sazvērestības teorijām, nevis uzliek atbildību tikai atsevišķiem profesionāļiem.
10. **Ikdienas pretdiskursa novērtēšana un stiprināšana:** Lai ierobežotu polarizāciju un necivilizētu taktiku (piemēram, personiskus uzbrukumus, apmelošanu, uzmākšanos) un veicinātu konstruktīvāku sabiedrisko dialogu, ir jāatzīst un jāatbalsta vietējā līmeņa prakse, kas radoši vērsas pret sazvērestības naratīviem.

Atsauces

- ¹ Skat. <https://www.imdb.com/title/tt1166827/>
- ² Statistika par Latviju — https://datareportal.com/reports/digital-2025-latvia?utm_source=datareportal.com/reports/digital-2025-estonia
- ³ Profesionālo mediju uzticēšanās jautājumi tiek padziļināti aplūkoti Igaunijas kontekstā šajos avotos: EIM 2023 pielikums 1 – kvalitatīvā pētījuma ziņojums un EIM 2023 ziņojums; Latvijas kontekstā – *NEPLP Pētījums par Latvijas iedzīvotāju medijpratību*, 2024 un raksts žurnālā *Frontiers in Communication*: <https://www.frontiersin.org/journals/communication/articles/10.3389/fcomm.2025.1521816/full>
- ⁴ Juzefovičs, J. (2022). *Making Sense of Public Media in Times of Geo-Political Crisis: Latvian Public Media and their Ethno-Linguistic Majority and Minority Audiences*. No: J. Chakars & I. Ekmanis (Eds.), *Information Wars in the Baltic States: Russia's Long Shadow* (55. lpp.–79. lpp.). Palgrave Macmillan. Pieejams: https://doi.org/10.1007/978-3-030-99987-2_4
- ⁵ FIMI — Foreign Information Manipulation and Interference (ārēja informācijas manipulācija un iejaukšanās).
- ⁶ Skat. <https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/documents/2023-06/Juhend%20inforunnakutega%20toimetulekuks.pdf>
- ⁷ Skat. <https://www.mk.gov.lv/lv/media/14255/download>
- ⁸ Skat. <https://melnsuzbalta.lv/>

Ja vēlaties uzzināt par turpmākajiem pasākumiem vai projektiem, vai arī sniegt atsauksmes par šo ziņojumu, lūdzu, noskenējiet šo QR kodu.

Papildu informācija par REDACT projektu pieejama šeit:
www.redactproject.sites.er.kcl.ac.uk

